

ОБІГ ТУРЕЦЬКИХ МОНЕТ ТА ЇХ ПОЗНАЧЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ БУКОВИНИ ТА МОЛДОВИ

У статті аналізується обіг турецьких монет на території Буковини в XV-XIX ст. на основі архівно-документальних згадок та скарбових знахідок. Для аналізу враховуються як історико-економічні умови монетного карбування в Туреччині, імпортного за своїм характером, так і особливості грошового обігу Молдови (1370–1774). Паралельний обіг турецької та австрійської монети після входження до складу Австрії (1774–1918) був зменшений після 1787 р. та відмінений у 1820-х рр. через погіршення срібла.

Обіг монет Туреччини, під протекторатом якої значний проміжок часу була досліджувана територія, складав значну частину грошового обігу Молдови, певним чином описаного, але кількісно не дослідженого в роботах А.А.Нудельмана¹. Елементи кількісного підходу до молдовського грошового обігу 1530–1620-х рр. на архівно-скарбовому матеріалі продемонстрував В.Шлапінський², який, однак, не розглянув грошовий обіг після 1620-х рр. Грошовий обіг Буковини (1370–1774) в основному аналізувався на архівно-документальному матеріалі в працях автора³ та С.В.Пивоварова⁴, причому останній дослідник описав лише окремий скарб із с.Ширівці (XVIII ст.), взагалі не вивчаючи обіг турецьких монет. Тому розглянемо цю не вирішену проблему і охарактеризуємо особливості обігу турецьких монет на території Буковини на матеріалі тезаврацій, зібраних автором⁵, та архівно-документальних джерел через призму грошового обігу Молдову; проведемо періодизацію та визначимо основні етапи цього обігу, сумістивши конкретні знахідки монет та їх згадки в літературних джерелах.

За отриманими нами даними, знахідки турецьких монет стосуються турецького акче (1500–1780-х рр.), пара (1700–1810-х рр.), куруша та його фракцій (1690–1830-х рр.) – отузлука (3/4 куруша), ігрімліка (1/2 к.), 15 пара, онлука (1/4 к.), бешлика (1/8 к.), а також золотих монет – алтуна та зері-махбуба. В архівних матеріалах натомість з'являлися терміни «аспр» (1470–1600-ті), «бан» (1550–1800-ті рр.), «пара» (1700–1730-ті рр.), «лев, лей» (1570–1830-ті рр.), «пол леу», «піастр» (1770–1810-ті рр.), «злот» (1400–1790-і рр.) та «галбин» тощо. Наклавши ці дві системи та враховуючи авторську періодизацію⁶, можемо виділити два основні періоди «акче – аспра» (1470–1690) та «куруша – лева як основної та паралельної валюти» (1690–1820). Розглянемо грошовий обіг за цими півперіодами зокрема.

1. Період акче – аспра (1470–1680- ті рр.)

1.1. Грошовий обіг і емісії акче: історико-економічний нарис⁷

Як відомо, однією із підвалин, які утримували могутню Османську імперію під час її становлення, було створення надійної грошової системи, що ґрунтувалась на стабільному акче (тур. «білуватий»), срібній монеті вагою в 1,2 г 900 проби, запровадженій при султані Урхані в 1328–29 рр. Ця монета відповідала спочатку за вагою 1/2 трапезундського аспра (грец. «блискучий, білуватий») часів правління Алексія II Комніна, імператора Трапезундського⁸. Економічна експансія Порти, що готувала експансію військово-політичну, сприяла проривові високоякісного турецького акче вагою в 0,80 г на молдовський та трансільванський грошовий ринок. Тут акче отримали, за аналогією до подібних їм за вагою (0,97 г 600 проби) кримсько-генуезьких аспрів (з зображенням герба Генуї та тамги хана), назву «аспр»⁹. Високоякісний турецький акче XV ст., карбований значними емісіями декількома монетними дворами на Балканському півострові (як акче Мурада II (1421–1451) в 1,18 г та Мухаммада II (1451–1481) в 1,098 г 900 проби), був чи не найсильнішою монетою басейну Чорного моря та й середньовічної

Європи. Незначною мірою ослабило його позиції відбулося певне зниження ваги до 0,737 г при Баязиді II (1481–1512) та Селімі I Явузі (1512–1520), який приєднав до Порти Єгипет та Сирію після затратних воєн проти мамлюків та персидського шаха. Після битви під Мохачем (1526) у залежність від Порти потрапила й Угорщина, для чого знадобилися значні фінанси. Величезними емісіями для гігантської імперії карбувалися акче (вагою 0,6–0,78) за Сулаймана I (1520–1566), який щедро розплатився з яничарами за своє сходження на престол, що засвідчують тогочасні скарби та архівні документи. Сулайман підняв надходження в скарбницю з 3 млн. цехінів до 12 млн. (1553) (у т.ч. 160 тис. цехінів поступало з Молдови – у 10–15 разів більше, ніж із Валахії та Трансільванії), проте постійні війни забирали щонайменше 11 млн. Селім II (1566–1574) не справився з фінансовим господарством після жахливої поразки турецького флоту під Лепанто (1571) у війні за Кіпр, яка, опустошивши державну скарбницю, похитнула акче.

Внаслідок монетної реформи 1584 р., викликаній видатками на війни із Заходом, Персією та Молдовою (1574), спостерігається суттєве падіння вмісту срібла в акче скупого Мурада III (1574–1595 рр.). Сусідній торговий Львів різко прореагував на це – «аспри на той час не хотіли брати» (*aspru na ten czas nie chsicia po bras*)¹⁰. Для подолання дефіциту та ревальвації акче (1584) виходом була нова фіскальна політика Туреччини – знімати податки якісною монетою. Тому османська скарбниця встановила у 1588–89 рр. податок «для відновлення державної султанської монети» в обсязі 900 тисяч акче. На цій основі, починаючи з 1600-х рр. Молдова виплачувала данину Османській Порті талярами, частина яких йшло на карбування нових знецінених акче.

За Мухаммада III (1595–1603 рр.), після війни з Мунтенією Міхая Хороброго та Польщею, акче втратило від третини до половини тієї ваги, яку воно мало за часів Мурада III, і становило лише 0,25–0,30 г. Торгівельні потреби спонукали в 1597–1598 рр. до повторної появи у Львові тих же «малих аспрів мултянських» (*aspru multanskie*) за значно пониженим

курсом щодо дуката. Видатки на нові війни не давали змоги оздоровити фінанси, що призвело до чергового його погіршення. Акче, як писав турецький літописець Печеві, стали такими тонкими, мов листок дерева, і такими беззартісними, мов краплини роси¹¹. Це призвело до чергового повстання яничарів, яким перед цим виплатили жалування такою монетою.

Унаслідок попередніх військово-політичних невдач (після воєн з Персією, Австрією, Мунтенією: 1595–1601) та ослаблення середземноморської торгівлі як результат великих географічних відкриттів (торгові морські шляхи до Індії; відкриття Америки) Туреччина отримала дефіцит державної скарбниці, який на початку XVII ст. досяг жахливої цифри у 600 мільйонів акче (6 млн. дукатів)¹². У 1605 р. за султана Ахмада I (1603–1617) державні доходи зменшилися до 3 млн. дукатів, а видатки були у 2 рази більшими. На ці обставини наклалася і революція цін, викликана відкриттям срібних родовищ у Америці, і війна з Австрією (1605–1606).

Звичний та улюблений захід – перекарбування акче попередніх емісій за принципом, що немає такої срібної монети, якість якої не можна було б погіршити, – не спрацював. Перекарбування старих акче на легші нові, погіршеної проби, не зуміла поправити розладжені фінанси Османської імперії, яка нещодавно втратила Грузію, Єреван та Багдад – занадто вже багато років доводилося жити в кредит. Мало чим могла зарадити й конфіскація майна та переплавка палацевого посуду із дорогоцінних металів на «онлики» Османа II (1618–1622), який карбував ці онлики (10 акче вагою в 3 г) для потреб турецько-польської війни та Хотинського походу, та «пара» Мурада IV (1623–1640). Останній випустив ці пара (4 акче вагою в 1,1 г) в 1623 р., продовжуючи експеримент Османа II. Всупереч ужитим заходам якісної монети катастрофічно не вистачало, бо вона зникла з ринку внаслідок дії закону Коперника-Грешема.

Туреччина намагалася вийти з кризи за рахунок васалів. У 1635 р. видається хрисов господаря Молдови, що грошові податки (1650: 60) треба виплачувати не знеціненими акче, а реальними золотими та талярами як повноцінними монетами; в

іншому випадку необхідно компенсувати «нестачу грошей», оскільки інші монети «приймаються там у скарбниці султанській зі зниженою вартістю»¹³. Державна фіскальна система внаслідок турецьких поборів поступово переводилась на розрахунки в таларах, якими з 1600-х рр. стабільно виплачувалися податки. Завдяки вжитим заходам та успішним перським війнам султан Мурад IV (1623–1640) спромігся на певний час за рахунок суворої економії підняти прибутки до 8 млн. дукатів (при видатках у 7 млн.), що дозволило йому частково стабілізувати акче. Завдяки цьому 24 січня 1640 р. він підняв вміст срібла в акче до 750 проби (0,45 г), хоча ще у 1639 р. воно складалось з третини срібла та 2/3 олова¹⁴.

Невдала спроба його наступників (Ібрагіма та Мухаммада IV) покращити фінансове господарство за рахунок посиленого оподаткування викликало в Туреччині повстання спагіїв, а згодом унаслідок цього і додаткове емітування знецінених акче (зі зниженим вмістом срібла та ваги до 0,33 г). У 1651 р. дефіцит державної скарбниці склав 120 млн. акче, у 1653 р. – 168 млн., а в 1660 р. – 321 млн. акче, що викликало нове погіршення монетної стопи останнього. Наприкінці XVII ст. воно заважило при Сулаймані II (1687–1691) всього 0,16 г та стало при Ахмаді II (1691–1695) майже мідним. Назріла необхідність вжити радикальних заходів.

1.2. Монетні знахідки у Молдові та на Буковині¹⁵

Ця монета залишилась найпопулярнішою монетою Південної та Центральної Молдови кінця XV – початку XVI ст.¹⁶ Так, за нашими спостереженнями, турецькі монети XV ст. перебували в обігу як на території Молдови, так і Буковини (саме її румунської південної частини). Акче Мурада II (1421–1451) та Мухаммада II (1444–1481), основна маса яких була згодом перекарбована в наступних емісіях турецьких достойників, зустрічалися різною кількістю (1–20 екз.) у скарбах XV – початку XVI ст. (Кирпиць Ясського повіту, Цифешти Бирладського, Котул Морій Румунії; Стахная Молдови). Загальний обсяг турецьких монет XV ст. склав близько 60% загального об-

---

сягу (527 із 884 монет). Супутними монетами виступали спочатку джучидські дирхеми та празькі гроші, а згодом – угорські денарії тощо. Епізодично з цими монетами з'являлися й молдовські гроші (Богдана та Штефаніци).

Що стосується XVI ст., то, за аналізом скарбових знахідок¹⁷, проведеним для 1500–1566 рр. В.Шлапінським¹⁸ та відкорегованим автором, у 19 молдовських скарбах 1500–1590-х рр. (див. скарби із Пенен, Молдови, Трубловки, Стахная) 57,73% скарбового матеріалу покривали саме турецькі акче. Серед них найзначніше місце займала монета Баязида II (1481–1512) та Сулаймана I (1520–1566), вживана великими накладами в 6–8 із 12 (!) скарбів із турецькими монетами. Акче Селіма I (1512–1520) з'являлися незначними емісіями в 3 скарбах (Сучава; Стахная, Трубаєвка), а Селіма II (1566–1574) та Мурада III (1574–1595) – лише в одному (Леушени). Як бачимо, турецькі акче зберегли популярність лише до 1580-х рр. – саме тоді почалося різке погіршення їх проби та знецінення в Туреччині. Хоча угорські денарії з'являлися в 11 тезавраціях із 19, проте вони складали всього 37,5% розмінної монети всього періоду і почали переважати лише із 1580-х рр. (90,97% тезаврацій 1581–1593 рр.). Польську дрібну монету (переважно півгроші) репрезентували 5,47% скарбового матеріалу. Суто молдовська монета займала майже 1%, що говорить про занепад місцевого карбування (в умовах турецького протекторату).

У XVII ст. спостерігалася суттєве переважання польсько-литовської монети та різнотипних талярів¹⁹. У 1594–1619 рр. домінували польсько-литовські півгроші, гроші та трояки (96%); у 1622–1659 рр. зберігалася перевага польських-литовських монет, у т.ч. ортів та солідів (60,1%). 21,2% складали таляри Об'єднаних Нідерландських провінцій (особливо левки). 13% становили угорські денарії (до 1635 р.). 13% складають золоті монети, майже половина з яких були турецькими.

Поряд з тим, обсяг турецької розмінної монети (акче) зменшився, за нашими спостереженнями, до мінімуму – у скарбах 1590–1680-х рр. було виявлено, за нашими підрахунками, всього 24 високоякісних акче XVI ст. Селіма I та Сулаймана II

(Креулени-III; Паланка), тобто 0,25% обігу розмінної монети того періоду. Це означає, що пізній молдовський ринок не прийняв пізніші низькоякісні турецькі (та угорські) монети, унаслідок чого після 1635 р. у скарбах турецькі акче та угорські денарії загалом не зустрічаються. За тогочасним свідченнями митника із Снятина, він на митні гроші (в акче та денаріях) закупив продукти для того, лише щоб не везти знецінені монети до Польщі (див. 1.3.3). У обігу натомість утверджується турецька золота монета – у скарбах цього періоду виявлено 24 алтунів XVI-XVII ст., карбованих переважно за правління Сулеймана II (16) та Мурада III (4). Частка цих алтунів (з 92 виявлених золотих монет) становила близько 20%, тобто п'яту частину обігової золотої монети!

Дослідження ж північнобуковинського скарбового матеріалу XVI ст. (4 тезаврації та 8 індивідуальних знахідок, окремо розглянутих автором у монографії, що готується до друку²⁰) засвідчує яскраве домінування польської півгрошової монети – 98% (яка з'являється у 3 із 4 скарбах). Близько 2 відсотків займають свідницькі півгроші, імітування тих же півгрошів, а далі пруські та гданські гроші, карбовані у межах Польщі. Епізодично простежуються гроші Чехії, Трансільванії, Ордену, а також угорський дукат Матяша із Чорторії. Хоча в Ларзі неподалік Буковини виявлялися акче Баязида II, турецькі монети для Північної Буковини загалом не властиві – тогочасний північнобуковинський грошовий ринок завдяки географічному розташуванню та торговим зв'язкам явно тяжів до сусіднього галицького. Ймовірніше внаслідок цих обставин на Північній Буковині вдалося виявити лише 2 стерті акче початку XVII століття (загальною вагою 1,34 г), що склали незначну частину відсотку тогочасної розмінної монети.

1.3. Уживані терміни та документальний матеріал

1.3.1. Аспр (акче)

В хроніках та інших документах того часу в трьох романських князівствах замість популярного турецького «акче» з'являється термін «аспр». Враховуючи специфіку його вживання,

---

саме цей термін співвідноситься спочатку з генуезько-кримською, а згодом (за термінологічним законом поліномінації²¹) з турецькою монетою, яка наближалася до неї за ваговими показниками. Оскільки розрізнення між турецькими та кримсько-генуезькими аспрами у молдовських документах звично не проводяться, то можна лише припустити, що аспри з Білгорода (Четатя Альби), які згадувалися у 1455 р., могли бути і генуезько-кримськими. Саме цей тип аспрів, що, на жаль, не відмітив І.Ністор²², мабуть, спостерігався у міських рахунках Кафи (нині Феодосія), датованих 1463 р., при придбанні цінного подарунка Штефану III. Згадки аспрів пізніше 1475 р. (року завоювання Кафи турками, які припинили карбування генуезько-кримських монет), напевно стосуються турецького акче. Зупинимося детальніше на його ужитку в тогочасних документах.

З 1470-их рр. термін аспр увірвався у молдовську документацію (як і його відповідник акче на молдовський ринок). Одним із перших вжитків терміна для позначення саме турецьких акче (за наявними документами) припадає на 13 вересня 1471 р., коли Штефан III, заснувавши «больницю» при монастирі Георгія-Зографа, постановив їй «оброкъ» щорічно в 500 високоякісних «аспри». У 1481 р. Штефан III був вимушений виплатити турецькому султану за 20 хлопців із Кафи, які втекли на галері із неволі через землі Штефана, штраф в 120 000 аспрів («по пяти тисачь аспратъ за одного паробька»)²³. Завдяки своїй стабільності акче як засіб міжнародного платежу здобув до кінця XV ст. – початок XVI ст. дуже сильні позиції в романських князівствах (особливо в Трансільванії). Саме тому, коли у 1505 р. угорський король Владислав намагався заборонити обіг акче та обміняти за нижчим курсом (одна марка аспрів за 6 флоринів 25 денаріїв), то кронштадтці та германштадтці (жителі сучасних румунських міст Брашов та Сибіу) благали короля відмовитися від цього заходу, оскільки це не дасть їм змоги торгувати з Молдовою та Мунтенією і зведе їх до жебрацької суми²⁴. Це повторно, хоч і непрямо, свідчить про утвердження аспра в Молдові, де рахунок відбувається «волоською лічбою» на «татарські» золоті та аспри.

У середині та наприкінці XVI ст. наплив аспрів у Молдову (як і в Мунтенію) завдяки митним зборам у аспрах, продажу худоби та зерна в Константинополь значно зріс, унаслідок чого в воєводській скарбниці зібралось багато цієї монети (поряд із золотими дукатами). За літописцем Іфтімієм, воєвода Іліяш, відправляючись до султана, щоби потурчитись, забрав весь державний скарб «множества скровища имъни златнихъ талантъ (дукати) сребрьныхъ аспри бес числа», зібрані попередніми правителями, «от исконихъ царіи молдавскихъ блюдомо и хранимо скровище, вьсе съ собою вьземъ». Найзаможнішою людиною Молдови став її господар²⁵, який у 1590 р. міг пожалувати одному слугі за вірну службу 225000 аспрів, а іншому – село в 60000 аспрів. Посаг дочки Петра IV Кульгавого (1574–91) оцінювався близько 2 млн. аспрів. У вигнанні, в австрійському місті Бозен по смерті Петра IV Кульгавого знаходять у його спадку, окрім 4000 дукатів – залишків його незліченних багатств, ще й розмінну монету – по мішечку з аспрами та з угорськими денаріями («1 Sackhl mit Asperln und ain Sackhl mit hungerischen Pfennig»). Велику кількість – 240 тис. аспрів (окрім талярів та золотих галбинів) – зберігав на чужині і його син Штефан, а дочці Марії господар ще встиг придбати будинок з садом за 200000 аспрів. Наплив акче мав свої негативні наслідки, бо швидке псування турецького акче (поряд з іншими обставинами) призвели до революції цін, їх зростання спочатку в 2 – 2,5 рази (1540–1590), а згодом до 10 разів (1650)²⁶.

Як складова частина податку, аспри згадуються ще у 20-х роках XVII ст., коли Штефан Томша звільняє майбутніх поселенців опустілих сіл Солка та Фарани від ілішу (подушного), 50 аспрів сулжіу (податку на корови та вівці), від десятини на бджоли та від сплати 1 угія (угорського золотого) за хату. Внаслідок знецінення аспра цей термін зникає як з молдово-буковинських документів у 30-х рр., так і скарбів у 60-х рр. XVII ст. У монетних знахідках безроздільно домінує до кінця століття польсько-литовська та прибалтійсько-шведська монета. На завершення відзначимо, що хоча після 1630-х рр. термін «аспр» у буковинських документах практично не вжива-

---

ється, бо сама монета, наблизившись за своїми ваговими показниками та обмінним курсом до знеціненого угорського денарію, приховується (поряд з польськими солідами) з того часу за його молдовським позначенням «бан»²⁷. У контексті з елементами МЛН турецького походження «леу» та «пара» (якіснішої розмінної монети, карбованої з 1623 р.) термін продовжує з'являтися з кінця 1690-их до 1780-их рр. Подібне явище є проявом поліномінації терміна, що служить для економії мовних засобів.

1.3.2. Інші популярні терміни: «золотий татарський» та «уг. галбин»

Турецький «алтун» (до тур. «золотий»), що містив 3,43 г. 800-995 проби і, як венеціанський цехін, відповідав у 1480-х рр. 40 акче (у 1510-х роках уже 60, а в 1580-х рр. – 80 акче), спочатку активно з'являвся в молдово-буковинських документах 1452–1460-х рр. як «злотий турецький», поступившись згодом у вжитку позначенню «золотий татарський»²⁸ (1446–1610-х рр.) та «уг. жолтий чи галбин» (1575–1630- 1770-ті рр.), початково позначення угорських дукатів. З'явившись уперше, за наявними документами, 5 березня 1446 р., цей термін (відомий як рум. galban tatarestі, пол. zlot valaski, нім. Florin heidnisch) міцно утвердився у молдовському діловому мовленні, що засвідчує 220 його слововжитків у молдовському та буковинському актовому матеріалі другої половини XV – XVI ст. при реєстрації актів купівлі-продажу нерухомості (млинів, пасік, сіл).

Вивчення документів показало, з одного боку, співвіднесеність «золотих татарських» з італійськими дукатами, а, з іншого боку, для деяких випадків лічильний курс, зближений з польським лічильним флорином (в 30 грошів як 25 аспрів). У прикордонних районах Молдова – Польща часто виникали конфлікти – викрадення жінок, і тому 7 серпня 1519 р. король Польщі Сигізмунд у торговельній угоді з Молдовою установив суму штрафу у 18 кіп подольських (тобто якісною монетою, подібною руським півгрошам, які ще недавно функціонували у цьому регіоні), а на лічбу Валаську – аспрами 60 золо-

---

тих Валаських: «Ma placze osmnascie kop Podolskich, a na Valaska liczba aspramy szedzdziesiat zlotich Valaskich»²⁹. В основі цієї системи, як показує вивчення контексту, лежав золотий, який розділявся на складові – аспри (!), тобто, найімовірніше, ми маємо справу з турецькою монетною системою, перенесеною на молдовсько-мунтенський економічний ґрунт. «Валаська лічба аспрами» – термін, запроваджений сусідньою Польщею – збереглася щонайменше до кінця 30-х рр. XVII ст., що непрямо засвідчують зізнання К.Мацаліка (Macalik), митника зі Снятина, який брав тут узвичаєний податок – «четвертий митний гріш лічбою волоською» (liczba woloska)³⁰. Як засвідчує цей документ, митник не вважав за потрібне направляти до скарбниці низькоякісну монету (не стільки молдовські бани, як угорські денарії та турецькі аспри, що різко погіршили свою пробу), а накупує за них меду для продажу у Львові – щоб продати там «за польські гроші». Отже, погіршення монетної стопи вихідних монет стало основною причиною для зникнення вживаного раніше терміна.

1.3.3. Грошовий курс турецьких монет: його тенденції

У 1600 р. у Туреччині було проведено грошову реформу, внаслідок якої «польський злотий» (30 грошів) відповідав 120 новим аспрам. За ґрунтовними пошуками В.Шлапінського у ЦДІАЛ³¹, відношення між грошем та аспром у 1586–1593 рр. було нестабільним і коливалося від 0,66 до 0,48 гроша польських за 1 аспр. Із 1596 по 1623 р. це відношення стабілізується – 2 турецьких аспри стабільно дорівнюють одному грошу, тобто 1 турецький аспр складав півгріш. Незмінність цього курсу (1:2), незважаючи на неякісність аспрів у 1590–1600-х рр., польських грошів – з ординаціями 1604, 1614–1616, 1619, 1621 та 1623 рр., пояснюється тим, що до Молдови та Туреччини поступала лише якісна польська монета. З погіршенням срібла у 1627 р. 1 аспр було дорівнював 0,7 польського гроша. У 1646 р. їх курс складав, за єпископом Бандіні, два польські шилінги і мав тенденції до погіршення (слідом за погіршенням польської монети).

---

2. Півперіод куруша – лева як основної валюти (1690–1774)

2.1. Лев: обіг талярів та емісія куруша: історико-економічний нарис³²

Розвиток товарно-грошових відносин, обороти світової торгівлі у другій половині XV – початку XVI ст. викликали потребу в створенні великої монети, яка б оптимально відповідала золотому флорину, створюючи його срібний еквівалент. Завдяки багатим родовищам срібла ці монети, названі згодом талярами, карбувалися спочатку в Тиролі (1484: 29,23 г 937 проби), Саксонії (1500) та Чехії (1518: 27,2 г 900 проби), а потім у інших краях. У 1560-ті рр. ця монета стабільно згадується в Молдові, а з 1577 р. і на Буковині, де вона стає популярною у великих грошових розрахунках (а згодом при оплатах податків). Турецька імперія, що загрузла в серії невдалих воєн (битва під Лепанто: 1571; Молдово-турецька війна 1574 р.; війни з Австрією, Персією та Польщею), задихалася від нестачі обігових коштів, які вона намагалася покрити новими емісіями знецінених акче (отриманих часто за рахунок переплавки великої іноземної монети). Завдяки торговим контактам та харджам значна частина талярів утвердилася як у турецькому, так і молдовському грошовому обігу.

Оскільки за законом Коперника – Грешема повноцінні монети почали зникати з обігу, осідаючи в скарбах, то в грошовому обігу Молдови кінця першої третини XVII ст. закріпилися не старі повновагові рейхсталяри старих випусків (тур. «риял-куруш»), а дещо полегшені та низькопробні левкові таляри (левендаальдери) Нідерландських провінцій, які з 1575 року містили зображення лева. За цим зображенням вони отримали в Молдові назву «леу» (тур. «арслани» чи «асаді-куруш»). Ще на початку XVII ст. ці монети були заборонені за султанським указом до ввозу в Туреччину³³ через меншу вагу та відносно низьку монетну пробу, про що засвідчує мирний договір Османської імперії з Польщею 1607 р. Проте пізніше, зі зменшенням кількості високоякісних монет, і ця монета (поряд з альбертусталярами іспанських Нідерландів, ріксдаальдерами Нідерландів) прорвалася у 1620-х рр. на

грошовий ринок Порти, ймовірно, через Польщу та Україну.

Султанська скарбниця відчула наприкінці XVII ст. суттєві проблеми, що виникли через часткові емісійні обмеження монети в країнах Західної Європи та знецінення акче в Туреччині. Для стабілізації внутрішнього грошового ринку була проведена грошова реформа 1688 р. за правління Сулаймана II (1687–1691), який за допомогою заступника, а з 1689 великого візиря Мустафи Кьопрілю змінив поваленого військом Мехмеда IV в момент гострої платіжної кризи та відчутних військових невдач у Боснії та Далмації. Сулайман II стояв перед загрозою нового військового повстання та відмови війська продовжити війну. Дефіцит платіжних засобів він частково ліквідував, відкривши за підказкою потурченого грека Мустафи Аги з Ліворно³⁴ монетарні у Константинополі та Сараєво, де карбувалися мідні мангіри 1099–1100 рр. хіджри вартістю спочатку в 1/2, а потім в 1 акче для оплати військ. Характерною ознакою його монет стала поява тугри (стилізованої складної монограми з літер імені та титулу султана у формі знака османів), що стала звичною для турецьких монет аж до початку XX ст.

Саме за його правління, крім звичних золотих алтунів та мідних акче, була вперше відкарбована і велика срібна монета талярного типу, що ліквідувала прогалину між золотим алтуном та дрібним акче. Це трапилось, очевидно, за ініціативою великого візира Мустафи Кьопрілю, який, відрегулювавши монетну стару систему, віддав власний срібний посуд та срібло з султанського сералю на карбування монет³⁵. За основними характеристиками перше карбування цієї монети, відомий під назвою «куруш» (до лат. grossus «товстий»), співвідносять з іспано-американським песо чи з французьким екю (вагою в 25 г.)³⁶, хоча за своїми початковими ваговими показниками (18,75195 г 780 проби) ця монета, на нашу думку, відповідала ймовірніше імперському гульдену XVII ст. в 19,25 г чи польському золотому талюру 1623–24 рр. вагою в 19,72 г (12,5 г чистого срібла).

Грошова реформа була продовжена завдяки гнучкій фінансовій політиці нового візира Гусейна Кьопрілю у час правління Ахмада II та Мустафи II – в обігу, окрім куруша та його поло-

---

вини – ігірміліка, з'явилися 15 пара, 10 пара, 5 пара (бешлик) тощо. Замість старого низькопробного золотого алтуна, пробою в 110 дирхамів золота (вартістю в 100 акче), у час правління Мустафи II з'явився фундук-алтун (3,4 г 800 м пр. вартістю в 300 акче) та зері махбуб (2,6 г); за час правління Ахмада III вага куруша змінилася і стала дорівнювати 24,67–24,65 г 600 м пр., наближаючись вагою до французького екю³⁷.

Реформа ґрунтувалася на оптимальному переплавленні іноземних монет у менш якісні турецькі, для чого, з одного боку, за інформацією інтернунція в Константинополі Франца Антона де Броньяра (de Brognard: 1755) – закуповувалися за турецьку валюту європейські (у т.ч. левантинські) таляри³⁸, а, з іншого, на території, підконтрольній Туреччині, з обігу інтенсивно вилучалася іноземна повновагова монета. Саме іноземна монета, якою знімалися податки з васальних територій, стала для Туреччини улюбленим засобом вирівнювання свого грошового обігу. У рапорті Валліса, австрійського повіреного, своєму керівнику барону Ребенгішу стосовно монетарної ситуації у Олтенії згадується, що на олтенському ринку «не можна побачити майже ніяких інших монет, крім злотів», які з'явилися завдяки торговим зносинам з прикордонною Валахією. «Оскільки у Туреччині цісарські гроші не ходять, а перекарбовуються на турецькі, – писав граф Кенігсшег, аналізуючи у 1724 р. характер цих зносин, – то турки (і відповідно валахи) не можуть розраховуватись за закуплені вівці та мед нічим іншим, як левами та злотими»³⁹. Потім турки забирали ці монети за свої товари, рахуючи злот за офіційним австрійським курсом в 51 кр., і віддавали у себе дома за турецьким офіційним курсом (орієнтовно 1 фл. 6 кр. = 66 кр.), отримуючи таким чином чистий прибуток в 1/4 вартості злата, тобто 15 кр. У такий спосіб якісна іноземна монета вилучалася на користь султанської скарбниці.

У грошовому обігу Молдови та Буковини, як засвідчують скарби, великі турецькі монети (поряд з одностопними рагузькими талярами та західноєвропейськими імперськими флоринами Девентера та Цволле) стали звичним платіжним засо-

---

бом, проте інфляційні процеси внаслідок постійних воєн та затратної феодальної економіки Туреччини не дали бажаного результату і привели до погіршення монетної ваги та проби турецьких монет.

2.2. Монетні знахідки у Молдові та на Буковині

Спробуємо зіставити кількісні дані про молдовські та буковинські тезаврації 1680–1774 рр. Із 53 молдовських скарбів середини XVII- кінця XVIII ст., описаних А.Н.Нудельманом⁴⁰, 40 відносяться до 1680–1774 рр., тобто належать до досліджуваного періоду. За нашим аналізом, 35 скарбів (із 40) містять монети Османської імперії (переважно в поєднанні з рагузькими талярами, австрійськими та російськими монетами); 14 скарбів – австрійські, 10 скарбів – російські, 9 – нідерландські, 6 – рагузькі монети. Німецькі, польські, венеціанські та трансільванські монети займають наступні місця в цій ієрархії. Епізодично фіксується російсько-молдавська монета.

Що ж стосується номіналів, то три четвертих скарбів (30) містила талярні монети – в основному турецькі куруші (з домішками російських рублів Петра I і Катерини II та австрійських талярів Марії Терезії). Завдяки значним обсягам карбування серед турецьких монет домінувала монета Мустафи III (1757–1774) та Ахмада III (1703–1730). Більше ніж у третині скарбів (15) з'являлася золота монета – голландські дукати, турецькі алтуни, російські імперіали, суттєво відрізняючись цим від обігу сусідніх українських та білоруських земель. Всього у 8 скарбах простежуються розмінні монети – турецькі онлуки та пара, австрійські сфанти (20 кр.). Враховуючи ріст тезаврованої маси, крім внутрішньодержавного неспокою, це свідчить про суттєве зростання цін.

Північну Буковину того часу характеризують 12 більших тезаврацій та 18 окремих знахідок. За цими знахідками на бідній Буковині переважали дрібні монети (60%). При цьому, якщо наприкінці XVII – на початку XVIII ст. домінували польсько-литовські монети малих та середніх номіналів (с.Ропча, Чернівці-Цецино, Чернівці-Шанці), то з 1700-х рр. з'явилася вели-

---

ка турецька монета (тезаврація з Калічанки). Російськими інвазіями 1711, 1730, 1768–1774-х рр. привносилися російські рублі та мідна монета, у т.ч. російсько-молдовські пара (скарби з с.Дихтинець, Дністрова, Тарасівка) та трансільванськими контактами – австрійські таляри 1700–1760-х рр. З 1750- х. рр. за даними скарбу з с.Ширівці домінують турецькі куруші та суміжні з ними рагузькі ректорталяри, яких супроводжує розмінна монета: турецькі пара зі польською монетою XVII-XVIII ст. Слід зазначити, що поодинокі турецькі акче XVII ст. Та пари XVIII ст. виявлялися на території краю (Чернівці; Кіцманський та Хотинський райони). Загалом, на Буковині, на противагу Молдові (87,5%), значно менший відсоток турецьких монет (5 скарбів: 38%). Ця обставина свідчить про певну регіональність Буковини в економічному просторі Молдови.

2.3. Основні номінали

2.3.1. Пара та бан

З 1693 р. в буковинських актах з'являється і потім утверджується як лічильна одиниця, турецька монета «пара» (карбована з 1623 р. вагою 1,1 г 520 проби), яка зустрічається у контексті з «леу» та «бані». Доцільно, проте, відзначити, що навіть у турецьких документах XVII ст. ця назва мало вживана – до початку XVIII ст. рахунок у Туреччині йшов лише на юги, кошелі та аспри, і лише інтенсивне карбування цієї монети змінило до неї відношення.

Вперше цей термін у буковинських документах вдалося зафіксувати 28 вересня 1693 р. Саме тоді Костантин Дука, устанавлюючи дижму для бідних селян Руського Довгопілля в 1 лей, поклав податок в 3 пара за 1 станжен сіна⁴¹. Лише з 1740 - х рр. – часів другого правління Костантина Дуки Маврокордата – молдовська податкова система переходить на оплату податків у парах (вакарит, дижма, гостина). Костантин Маврокордат, ліквідувавши такі податки, як погонарит, вакарит, куниццо та інші, устанавлює новий податок – для людини, що мала хату (касаша) цей податок становив 105 пара. Він брався чотирма долями і розподілявся так: 100 пара поступали у віс-

---

тирію (скарбницю), а 5 пара на «кусень хліба» тому боярину, що збирав гроші.

Цей податок був вищим для чужоземців. 5 серпня 1762 р. осілі німці платили податку 10 леїв на рік чотирма долями по 2 леї 60 бань та 5 пара ресури⁴². Значно рідше з'являється пара у актах купівлі-продажу, де також чітко простежується її курс. Так, у 1765 р. у Брашові купці брали однорічну вівцю за таляра, а турецькі купці-лази не більше ніж за 1/2 (половину); якщо купці давали за велику ялу вівцю без ягняти 50 пара, «то ті (лази) давали лише 105 пфенігів (бані, аспрів), тобто 35 пара, на 45 пфенігів менше»⁴³. Співвідношення, що впливають із наведених вище прикладів, показують, що 1 лей містив у 1740–60-х роках 20 пара, або 120 бані, тобто відповідав турецькому курушу (піастру). Іншими словами, одна пара складала з 1700-х років 1/40 лея і містила в собі у 1740-х роках 3 бані (які, як бачимо, відповідали турецьким аспрам. У 1768–1774 рр. 1 пара відповідала 1,5 російським копійкам, про що засвідчують російсько-молдовські гроші тих часів. Це співвідношення зберігалось й надалі у 1780-х роках (при загальному зниженні ваги та проби і піастра, і пари).

2.3.2. Лей, лев

У молдово-буковинських документах 1690–1760-х рр. продовжує, як і в попередні періоди, з'являтися позначення «лев, леу». Проте якщо раніше «лев» відносився до левкових талярів Об'єднаних Нідерландських провінцій (регулярно з 1630-х рр.) та талярів загалом (з 1660-х), то в цей період цей термін позначав іншу монету. Звернення до означень допомагає розрізнити декілька відмінних типів монет. Розглянемо ці означення у двох хронологічних зрізах до початку російсько-турецької війни, внаслідок якої Буковина була зайнята російськими військами до 1774 р. Це – 1633–1700 рр. та 1701–1768 рр.

У першому підперіоді виділяються дві групи – 28 слововжитків (СВ) леїв «битих» (з 1633 р.) та 21 СВ леї (без означення з 1670-х рр.). Доповнюють ці групи 8 СВ «леї грошей готових», «бани гата» (з 1645–1768 рр.) та 1 СВ леї готові (з

1686 р.). Леї «бани буни» як калька до «пинґзи добрии» з'являється з 1649 р. Серед МЛН виділяється термін лей «грошей нових», «бани нои», позначаючи з 1695 рр. якусь абсолютно нову для буковинського ринку монетну сутність, визначення якої проведемо нижче.

У другому підперіоді беззастережно домінують 208 СВ леїв (без означення) та близькі до цього позначення 4 СВ «леїв грішми: де бани» (з 1719 по 1756). На другому місці знаходиться 28 СВ леїв грошів готових: «бани гата» (до 1767), на третьому місці перебуває розповсюджена колись 14 СВ леїв «биті» (як позначення конкретної чеканної монети термін з'являвся до 1747 р.). Вищу групу якості монетного срібла характеризує сполучення «леї добрими грішми» (1759). В основі іншої групи найменувань лежала національна ознака – «леї молдовські» як такі, що циркулюють на території Молдови, протистоять талярів «ляським», та леї «німецькі» (5 СВ від 1718 до 1768 р.), що мають, напевно, дещо вищу купівельну спроможність у порівнянні зі звичними леями. У 1710-х рр. намітилося розмежування і за часом карбування – нідерландські левки та інші типи талярів (ріксдаальдери, патагони тощо), емітовані у XVII ст., очевидно, стали добрими старими монетами – «леї веки», якими так охоче збиралися податки. У текстах простежується до 1763 р. 9 СВ «леї старі» та 4 СВ «леї грішми старими» (1730 р.), що протистоять 6 слововжиткам «леї грошима новими».

Відповідь на запитання, що це були за монети, які замінили звичні старі «биті» левкові таляри та інші їх талярні відповідники, може дати лише аналіз випадків сумісного ужитку терміна лей з назвами інших одиниць МЛН. Дуже цікавий у цьому відношенні виявився запис від 25 жовтня 1717 р.⁴⁴. Якийсь Калмуцький, який для чернівецького старости Іліє Катаржіу зібрав соларит на «184 та полугію», повернув останньому всього 190 леїв. Це складало лише 62 угорських та 8 потроників (потрійних польських грошів часів Сигізмунда III). Борг його Катаржіу – «проїдені гроші», як відзначає комісія, налічував 122 угорських (золотих) та 2 потроники. Проведений аналіз показує, що 10 старих потроників (8+2), які умовно дорівнюва-

---

ли старим 30 грошам доброю монетою, «бани буни», отримують на початку 18 ст. високий курс у половину «угорського жолтого». Відповідно один угорський золотий містив 20 потроників, тобто умовно 60 старих грошів (пор. курс у Львові 1579 р.=56 грошів, а з початку XVII ст. – 60 грошів). Звідси, курс одного лея можна визначити, виходячи з кількості старих грошів у 62 угорських золотих (3720) з надвишком 24 грошів (3774), які містяться у 8 потрониках. Якщо розділити отриманий результат на 190 леїв, то матимемо курс одного лея в 19,7 «старих» грошів, тобто майже 6,5 потроників. Враховуючи вагові показники трояка Сигізмунда III (1587–1632), досить популярного в молдово-буковинських скарбах – 2,37 г 835 проби, то в одному лею мало міститися близько 15,405 г срібла такої ж проби, що не відповідає ваговим показникам звичного левкового таляра (27,648 г, із них 20,736 г чистого срібла). Отже доводиться припустити (тим більше, що слово лей не має відповідного означення «старий», характерного для талярних монет), що мова йде про інший тип лея – очевидно, турецький лев, піастр або куруш Ахмада III (1703–1730), вартістю в 40 пара, вагою в 25,65 г орієнтовно 600 проби⁴⁵.

2.3.3. Злот та тулт

Термін «злот» відносився щонайменше до чотирьох типів монет. Спочатку він стосувався «золотих червоних угорських» (1400–1500) та «золотих татарських» (1446–1590), потім «золотих сріблом» (1620–1690), позначаючи відповідно угорські дукати, венеціанські цехіни як лічильне поняття та імперські ахтенвінтиги. У 1700–1770-х рр. термін «злот» (*slo-tones nostre terrae Moldavie usualis*) появляється у торгових записках часто з означеннями «валаський чи турецький» (*val-lachicus seu turcicus*), як правило, у контексті інших грошових позначень: «лей, тулт, пара та орт», позначаючи, безсумнівно, якусь іншу грошову одиницю. Яку ж саме, золоту чи срібну, з яким грошовим еквівалентом – рнайти відповідь на ці питання можна звернувшись до наявних текстів та доповнивши їх даними із літописів.

Термін «злот»⁴⁶ з'являвся переважно при встановленні податків: «злата харачіулуї» (золото на харадж), фумарита та вакарита. Так, за наявними прикладами, господарі Молдови, як правило, звільняли послушників-селян у 1666 р. із с.Солка (монастир Солка) у 1665 р. із с.Мамаєвці (монастир Великого Скиту), у 1770 р. із с.Топорівці (монастир Барновські) від сплати «злата харачіулуї», податків в угіях, леях, галбинах за хату тощо⁴⁷. І навпаки, кожний господар із немонастирського села мав платити при Антіосі Кантемірі у 1705 р. фумарит «по 1 злоту... грішми», хоча цей податок раніше дорівнював двом ортам від хати. Ще у 1685 р. при Костантину Кантемірі вакарит з коня складав порівняно не значні гроші – 2 орти, а з рогатої худоби – 1 тулт, то у 1701 р. вакарит при Костантині Дуці складав по злоту за корову, а гонітор оцінювався у 1 тулт. Крім того, злот використовувався у незначній мірі – лічильною одиницею був у той час лей – і в торгових операціях. У запису від 1721 р. значиться, що відро меду звично оцінювалося по 1 лею за відро, проте турки заплатили того неমেдоносного сезону по 2 злоти за відро, давши надбавку, тобто 2 злоти були більші, ніж лей. На основі проаналізованого матеріалу напрошується співвідношення: орт<тулт<2орти<півталяр≈ злот<лей<2 злоти<2 леї. Як бачимо, ціна одного злота явно не відповідала вартості золотої монети – вона була вищою, ніж два орти битих (загальною вагою 12,608 г, чистого срібла 7,886 г) і меншою, ніж один битий лей (25 г, 16 чистого срібла), тобто була близькою до вартості півталярної монети (у 14,4 г 835 проби).

Звернення до торгових документів із трансильванських міст, які торгували з Молдовою та Валахією, показує, що в 1704–1709 pp. Wallachische Schlotten (Zlotones sit dicti vallachici)⁴⁸ und Löwenthaler складала там «звичну монету» (sortis usualis), надзвичайно «неприємну» для австрійських властей. Їх завищений курс відповідав у Трансильванії 1 фл. 40 денаріям чи 10 крейцерам, тобто 93,5 бані, замість дійсних 88 бані. Їх половина – тулт – містив відповідно 35 кр. Різниця між курсами була на користь валаських та молдовських купців. Саме у тран-

---

сільванських документах з'являються грошові співвідношення, що дають змогу визначити тип монети, її конкретний номінал. За інформацією із Брашова, 1 злот «валаський» налічував у 1704 р. 88–89 «nummi vallachici», тобто бані чи акче. Якщо врахувати вагово-цінові показники наведених номіналів у Трансильванії – 1 злот був дешевшим, ніж 1/2 венеціанського скудо вагою в 15,91 г 948 проби і трохи дорожчим 1/2 таляра вагою в 14,3 г 845 проби – та часові показники (в 1752 р. злот вважався «старим» – «векиу», та зіставити з попередніми даними, то можна з усією впевненістю заявити, що таємничий злот із буковинських документів був турецькою монетою «отузлук» або «золота» Ахмада III (1703–1730), загальною вагою в 19,60 г 700 проби⁴⁹. Ця монета разом з половиною – 15 пара або тулт (до тур. «третина») випускалася регулярно Оттоманською Портою з 1688 р. по 1730 р. і потім з 1754, імовірно, для слов'янських територій зі звичним для них рахунком на злоті (=30 грошів). Цей висновок підтверджує і те, що злот регулярно з'являвся у текстах з означенням «валаський» чи «турецький» разом з позначеннями турецьких монет пара, налічуючи як і польський еквівалент, 30 одиниць – пар та 90 аспрів.

2.3.4. Галбини турецькі

Інтенсивна поява турецької золотої монети (20%) в XVII ст. означала політику вивозу срібної монети з сусідньої Польщі до Туреччини за рахунок її обміну на золоту. Галбини вживані у документації того часу не мали позначення «турецькі»⁵⁰, проте часто ними були. У 1776 р. курс галбина був складав в оплаті праці молдовських бояр: лей 5, бані 60, тобто 2 галбини⁵¹. Отже, 1 галбин дорівнював 2 1/2 леї та 30 бані, тобто 330 бані. Враховуючи ринкову вартість тогочасних турецьких золотих монет, цим галбином міг бути лише турецький «зері-махбуб»⁵². Обсяг турецької монети XVIII ст. у Молдові складав у порівнянні з європейськими до 15%. Так, особисті володіння Грігоре III Гіки складали 18 тис. золотих угорських, 3 620 золотих венеціанських та 3 495 золотих єгипетських на суму 91 551 куруш, тобто майже 200 пунджі де бані⁵³.

2.3.5. Пунджи де бани, гамани грошей

Цей умовний лічильний рахунок⁵⁴ на 500 одиниць (спочатку талярів, а потім турецьких курушів), що був запозичений від турків, котрі називали його «кесе-і румі» (румелійським кошелем), з'явився у молдовських літописах при описі подій другої половини XV ст., а близько середини XVIII ст. почав закріплюватися й у внутрішніх молдовських документах. Так, Матей Гіка встановив у 1755 р. платню скарбнику в 1 ПДБ (кошіль) від чверті скарбниці, а в час вакариту – навіть у 2 кошелі, а дохід логофета дорівнював трьом леям з 500 (тобто 1 ПДБ, ймовірно, нормативним позначенням сукупності грошей в 500 лічильних одиниць. Тому ще на початку австрійського періоду спостерігаються поодинокі випадки вживання цього звичного терміна з новим монетним наповненням. Так, у 1783 р. – уже за часи військової адміністрації – Тодор Флондор продав половину села Глиниця за 16 кошелів грошей, тобто, наймовірніше, за 8000 австрійських або рейнських флоринів, враховуючи звичну кількість монет у кошелі.

3. Період лева – куруша як паралельної валюти (1774–1820-ті рр.)

3.1. Загальноісторичні аспекти проблеми: історико-економічний нарис

Австрія, приєднавши до себе землі Галичини та Трансільванії, для їх стратегічного сполучення у жовтні 1774 р. анексувала від Молдови, що перебувала під турецьким протекторатом, «кут землі між Семигородом та Покуттям», який отримав найменування Буковини. Йосиф II запровадив на цій території військове управління («militaire jurisdiction»), яке коригувалося діяльністю ц.к. Придворної військової ради (k.k. Hofkriegsrat). У своїх стратегічних замірах імператор сподівався зробити Буковину подовженням прикордонної військової зони (Gränzmilitärsystem), що тяглася від Адріатики до Трансільванії. Враховуючи складну політичну ситуацію, пов'язану з анексією, за царським повелінням від 8 лютого 1775 р., запроваджувався особливий статус Буковини, згодом

позначений як «молдовський статус кво». За ним на 50 років заборонялася публікація таких патентів та розпоряджень, які б ускладнили контакти з Портою через зайняті області, чи дали б поштовх російським військам, що знаходилися в сусідніх місцинах, чи погано настроїли б тутешніх підданих⁵⁵. Для «статусу-кво» на Буковині певний час зберігалося і молдовське законодавство (ґрунтоване на Золотій грамоті Григорє III Гіки від 1 січня 1766 р.), і господарчий уклад Буковини (з її стабільними економічними зв'язками), і попередня валютна система, звична для місцевого буковинського населення (за взірцем Галичини, де до 1780-х рр. функціонувала і польська монета). Паралельно австрійська військова адміністрація Буковини (Militarverwaltung der Bukowina: ВАБ), яку спрямовувала Придворна військова рада (Hofkriegsrat), запровадила нову паралельну валюту – австрійську, що мала б прилучити Буковину до соціально-економічного життя імперії.

Проте це викликало суттєві труднощі. За вивченими нами документами ВАБ, доповненими нумізматичними даними⁵⁶, грошовий ринок Буковини страждав у 1774–1778 рр. на постійну нестачу обігових коштів. Загально обігова маса коливалася на початок періоду ВАБ в межах 140 – 200 тис. флоринів (коефіцієнт монетизації на жителя краю складав 2–2,25 фл.). На 1780 р., за непрямыми свідченнями В.Балша⁵⁷, готівкової грошової маси вистачало на сплату податку (в межах 80 тис. гульденів), купівлі горілки з України (100 тис. гульденів), вина з Молдови (40 тис. гульд.), завіз кам'яної солі для підгодівлі худоби (50 тис. гульденів) та виплати орендних сум (щонайменше 50 тис. гульденів), тобто її було не більше 320 тис. фл. Це означало, попри несуттєве наростання грошового обігу (коефіцієнт монетизації зріс до 3 флоринів на кожного жителя 100-тисячної Буковини) дуже низький економічний розвій краю. Більше того, щомісячно 20 тис. флоринів високоякісної австрійської монети, якою виплачувалася платня місцевому персоналу зникали з місцевого обігу – і цю нову якісну монету, за даними К.Енценберга⁵⁸, продовжували вивозити в Молдову та в Україну в обмін на горілку, вино та сіль. Монети ка-

---

тастрофічно не вистачало, а нещодавно запроваджені паперові гроші місцеве населення відкидало.

У цих умовах не лише закономірним, а й легітимним (див. патент від 14 січня 1775 р.) став паралельний обіг австрійської і турецької та іншої монети, звичної для Буковини попередніх років, які були необхідними для забезпечення потреб господарства та функціонування грошового ринку. Унаслідок цього тривалий час на архаїчному буковинському ринку зберігалися талари XVII–XVIII ст., які мали курс дещо вищий за курс австрійських таларів: альбертусталари та голландські і іспанські талари (2 фл. 4 кр). Переважали, однак, в буковинському грошовому обігу турецькі піастри та їх фракції (ігірміліки, онлуки), рагузькі талари та, особливо, високоякісні російські старі та нові рублі 1700–1780-х рр. За документальними свідченнями, до 1780-х рр. всі монети приховувалися за лічильними позначеннями лев (чи лей) та бан, а опісля 1780-х рр. вони диференціюються означеннями лев «німецький», чи «імператорський» (флорин), «турецький» (куруш), на що були, на нашу думку, вагомі підстави – різниця в обіговому курсі означуваних монет.

За пізнішими матеріалами ц.к. комісії від квітня 1780 р. за головуванням фельдмаршала Гадіка⁵⁹, на якій був присутнім і К.Енценберг, ще в 1778 р. Львівська пробірня палата перевірила російські рублі та турецькі монети на вміст срібла. Рублі (Rubel), як показала перевірка, зберігали високу пробу і тому їх внутрішня вартість не зазнала змін (1 фл. 30–45 кр.). Перевіривши у 1780 р. срібний вміст турецьких розмінних монет – половини, четвертини та 1/8 лева (des halben Löwenthalers, viertl und achtl Löwen-Gulden), тобто 20, 10 та 5 пара, поряд з дрібними пара (paras), пробірня палата різко знизила їх внутрішню вартість, і ці монети зникли з обігу – брати їх стало практично неможливо.

Що ж стосувалося цілих турецьких піастрів (Löwenthaler) та рагузьких таларів (Ragusanerthaler), то вони ще від 1777 р. мали на Буковині курс в 1 фл. 20 кр. та 1 фл. 24 кр. Нові заміри 1780 р. (?) показали значні коливання ваги та проби цих монет і тому пробірня палата рекомендувала «їм у курсі відмовити,

---

або якщо нічого не поробиш (wenn das nicht thunlich), то можна було б для рагузького таляра визнати курс в 1 фл. 19 кр., а для турецького лева – 1 фл. 12 кр.». Подібні міркування, що могли порушити «молдовський статус-кво», викликали значний спротив фельдмаршала та радника, графа фон Броуне⁶⁰ – буковинці продавали своїх овець до Константинополя та до Молдови, де кожен тип таляра відповідав (австрійськими грошима) 1 флорину 30 крейцерам. При завезенні монети на Буковину такий курс призводив до певних збитків, які суттєво зростали при новій переоцінці – купець міг втратити на рагузькому талярі 11 кр., а на леві – аж 18 кр. Дискусії продовжувалися до серпня 1780 р. Зваживши всі «за» та «проти», комісія⁶¹ вирішила, що зниження вартості рагузького та турецького талярів до 1 фл. 19 кр. та 1 фл. 12 кр. не вплине на стан місцевої торгівлі, бо цього не спостерігалося у прикордонній торгівлі різних країв. Можливим наслідком девальвації цих монет стане, на думку членів комісії, зменшення їх кількості у краї, як це мало місце з дрібними турецькими монетами. Комісія, проте, порекомендувала, проголосивши девальвацію, відкласти її проведення на рік з тією метою, щоб це не принесло збитків підданам і ті мали шанс збути наявні «чужі гроші» за вищим курсом за кордоном. Поряд з тим, комісія рекомендувала проводити постійні «проби» турецьких та рагузьких монет, «особливо коли вони нового карбування чи мають нове датування, щоб переконатися, чи ці монети, як це часто має місце, не погіршуються»⁶². Окрім того, комісію істотно турбував вивіз ц.к. монет, на що була накладена категорична заборона. Заборона, проте, і надалі постійно порушувалася, що й засвідчують численні скарби австрійських монет XVIII-XIX ст. у Молдові. 19 серпня 1780 р. Йосиф II, ознайомившись із цими висновками, затвердив їх: «У всьому схвалюю поради комісії».

Турецька монета, що була паралельною валютою до початку XIX ст., продовжувала епізодично з'являтися на буковинському грошовому ринку при нестачі обігових коштів (особливо у час наполеонівських воєн) до 1830-х рр. Проте її проба постійно погіршувалася, внаслідок чого грошовий курс турецьких та

рагузьких монет продовжував постійно корегуватися для їх скупки та подальшого вилучення для переплавлення на австрійську⁶³. Як можна зрозуміти із документів⁶⁴, саме через Буковину турецькі монети частково «перекачувалися» в Австрію. Там вони переплавлялися і перекарбовувалися на австрійські монети, що може пояснити факт їхньої відсутності на території сучасної Буковини⁶⁵. Це викликало негативну реакцію молдовського уряду в Яссах, який заборонив вивозити турецькі монети на територію австрійських земель, і відповідну ухвалу президії Галицького губернаторства стосовно заборони вивозити австрійські монети у Молдову.

3.2. Знахідки турецької монети на Буковині

Непрямим свідченням цього є те, що ці монети майже відсутні на буковинських салбах – жіночих прикрасах кінця XIX – початку XX ст. (всього лише 4 алтмислики Селіма III). Звичне позначення «лев, лей» було перенесене на австрійські монети, а вона отримала в німецькій пресі позначення «піастр». У сусідній Бессарабії, за отриманими матеріалами, що перебувала у складі сусідньої Росії, яка не вживала «драконівських» заходів щодо скупки срібла, турецька монета XVIII–XIX ст. не є рідкістю для місцевих знахідок.

3.3. Основні терміни

На основі вивчених нами документів можна зазначити, що в досліджуваному періоді позначення лічильних лей з'являється без означень у 107 випадках (до 1800) та лише в 27 випадках опісля (часто з супутніми назвами грошових одиниць бані або крейцери). Крім того, термін функціонує з означеннями – л. грішми добрими (тобто доброякісною срібною, а не мідною монетою – у 1794–1796 рр.), л. грішми готовими («gata, gata», готівкою – у 1773–1792 рр.), л. грішми турецькими (тобто у парах, піастрах – 1785–1810 рр.), л. грішми (добрими) цісарськими (до 1790 р.) чи імператорськими (lei bani bunî împaratesti) (тобто австрійськими – у 1786–1810 рр.) чи л. грішми німецькими (1797 р.), л. грошима в асигнаціях, л. у валюті чи в

ейнлезунгсшайнах (in valuta sau ainlazungsain: 1814–1816 pp.), л. грішми конвенційними (lei bani de argint conventie). Випадки застосування лея як лічильного поняття протистоять поодиноким випадкам, де лей стосується конкретної карбованої монети – леї (леви) турецькі (8 випадків слововжитку з 1793 р.), леї німецькі (4 слововживання з 1782 р.) та леї конвенційні тощо.

Саме турецькі монети для австрійської адміністрації отримали позначення «лев». К.Енценберг при визначенні грошового еквівалента 12 днів панщини як «два леви», де «1 лев складав 1 рейнський гульден» (ein Lew macht ein Gulden rh.)⁶⁶. Місцеве населення чітко диференціювало монети за допомогою зазначених вище означень. Проте певні проблеми складало вживання цього терміна з монетами дрібного номіналу. Термін «лей» (з'являючись, як правило, без означень) вживався з двома різнорідними дрібними номіналами: крейцерами та бані. За двома грамотами 1760 та 1764 pp., 60 бані касариту, який сплачували бідні вірмени, складали півлея. В іншому випадку з'являються 200 леїв 93 бані. Звідти, 1 лей в 1760 – 1782 pp. дорівнював 120 бані, тобто відповідав 1 турецькому піастру (з його 40 пара та 120 аспрами, чи акче). Проте в деяких випадках, які стосуються кінця XVIII ст., фіксується вживання терміна «бан» для позначенні терміна «крейцер». Двовладдю приходить кінець і спочатку пари, а потім знецінені куруші поступаються австрійській монеті та зникають з обігу.

4. Висновки

Як бачимо, обіг турецьких монет на Буковині пройшов три основні етапи: (1) етап акче-аспра (1470–1580-ті pp.), потісненого з кінця XVI ст. «баном» (угорським денарієм та згодом польським солідом) та алтуна-галбина (до 1770-х pp.); (2) етап куруша-лева як державної валюти (1690–1770); (3) етап куруша-лева як паралельної валюти (1774–1820-ті pp.) в австрійській коронній землі.

На кожному з цих етапів турецька монета виконувала специфічні функції, які стихійно економічно корегувалися по мірі

виконання завдань. Якщо на початку періоду економічно потужний акче забезпечив економічне домінування Порти в цьому регіоні (період татарського злотаго), то ослаблений акче ще гарантував нормальне економічне життя регіону. Знецінення акче в 1580-х рр. призвело до його відторгнення молдовським грошовим ринком та домінування іноземної розмінної і талярної монети, яку Порта почала інтенсивно імпортувати (часто взамін на золоті алтуни та італійські дукати) для перекарбування на акче. Оскільки вжиті заходи виявилися неефективними, то для реорганізації грошової системи з метою стабілізації власної економіки були карбовані турецькі куруші, які в умовах нестабільності покотилися шляхом звичної інфляції. Турецькі монети стали паралельною валютою у часи ВАБ (1774–1786) та залишалися дозволеною валютою на часи грошових криз у Австрії. Знецінення його, з одного боку, оздоровлення фінансів Австрії, з іншого, призвели до зникнення турецької монети з грошового ринку Буковини.

У перспективі доцільно вивчити паралельний з турецьким обіг польських та інших монет на Буковині (як на монетному, так і на архівному матеріалах), що допоможе побачити синергію грошового обігу.

---

1. Нудельман А.А. Монеты и денежное обращение на территории Днестровско-Прутского междуречья (IV в. до н.э. – XVII в.) // Древняя культура Молдавии. – Кишинев: Штиинца, 1974. – С. 191–229; Нудельман А.А. К вопросу о составе денежного обращения в Молдавии в XIV – начале XVI вв. (По материалам кладов) // Карпато-Дунайские земли в средние века. – Кишинев: Штиинца, 1975. – С. 94–124; Нудельман А.А. Топография кладов и находок единичных монет // Археологическая карта Молдавской ССР. 8 вып. – Кишинев: Штиинца, 1976. – 196 с.; Нудельман А.А. Монетные клады XVIII-начала XIX в Днестровско-Прутском регионе // Нумизматические исследования по истории Юго-Восточной Европы. – Кишинев: Штиинца, 1990. – С. 227–263.

2. Szlapinski W. Wspolodzialywanie rynkow pieniaznych Wojewodz-

---

two Ruskie a Turcja, Moldowia i Woloszyzna (od polowy XVI do polowy XVII w.) //Wiadomosci Numizmatyczne-1. – 2000. – R. XLIV, z.1 (169). – S. 1–38.

3. Огуй О.Д. Монетно-лічильні найменування на Буковині та в Молдові в кінці 14-першій третині 19 ст.: Проблема поліномінацій в адаптивних термінологічних системах. – Чернівці: Рута, 1997. – 225 с.

4. Пивоваров С.В. Нумізматичні пам'ятки Буковини (античний та середньовічний час). – Чернівці: Зелена Буковина, 2002. – 248 с.

5. Зібрані автором турецькі тезаврації 1770–1880-х рр. описані в додатку до монографії, яка готується до друку: Огуй О.Д. Історія грошового обігу та монетно-лічильних найменувань на Буковині. Ч.1: Молдовський час (1370–1774). – Чернівці, 2004. – 200 с.

6. Огуй О.Д. Періодизація історії грошового обігу на Буковині та в Молдові (на основі письмових згадок в актово-літописному матеріалі XIV-XIX ст.) //Питання історії України: Зб. наук. ст. – Чернівці: Золоті литаври, 1998. – Том.2. – С. 179–187.

7. Елементи цього підрозділу розглядалися в статті автора: див. нижче. Параметри акче визначалися за довідником: Schaedlinger A.C. Osmanische Numismatik: Von den Anfängen des Osmanischen Reiches bis zu seiner Auflösung 1922. – Braunschweig: Klinkhardt & Biermann, 1973. – 178 S., 19 T.

8. Зварич В., Шуст Р. Нумізматика. Довідник. – Тернопіль – Львів: Тернопіль, 1998. – С.27.

9. Lunardi G. Le monete delle colonie genovesi. – Genova, 1980. – С.41, 31.

10. Центральний державний історичний архів у м.Львів (ЦДІАЛ). – Ф.52. – Спр. №388. – С.1685; Szlapinskij W. Op.cit. – С.23.

11. Подальший виклад історико-економічної історії Туреччини ґрунтується на: Schaedlinger A.C. Op.cit. – С.4–11.

12. Быков А.А. Монеты Турции XIV-XVII в. – Л.: Гос.Эрмитаж, 1939. – С. 16.

13. История Молдавской ССР с древнейших времен до наших дней /Ред.В.И.Царанов, С.Я.Афтенюк, Д.М.Драгнев и др.-Кишинев: Штиинца, 1982. – С. 77; 89.

14. Hinz W. Islamische Währungen umgerechnet: Ein Beitrag zur islamischen Wirtschaftsgeschichte in Gold. – Wiesbaden, 1991. – С. 48.

---

15. Елементи цього підрозділу розглядалися в статті автора: Огуй О.Д. Монетно-лічильне найменування «аспр» та його відповідник на території Молдови та Буковини у XV-XVII ст. // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Зб. наук. ст. – Чернівці: Золоті литаври, 2002. – Т.1. – С. 95–104.

16. Нудельман А.А. Топография кладов и находок единичных монет. – С. 31

17. Нудельман А.А. К вопросу о составе денежного обращения в Молдавии в XIV – начале XVI вв. – С. 94–124; Нудельман А.А. Топография кладов и находок единичных монет. – С. 94–102.

18. Szlapinskij W. Op.cit. – С. 1–6.

19. Szlapinskij W. Op.cit. – С. 3–5.

20. Огуй О.Д. Історія грошового обігу та найменувань на Буковині та в Молдові. Молдовський час (1377–1774). – Чернівці, 2004 (матеріали знаходяться в друці). – 300 с.

21. Див. Огуй О. Закони номінації та поліномінації (типи метонімічних основ для перенесень монетно-лічильних найменувань) // Науковий вісник Чернівецьк. ун-ту. Слов'янська філологія. – Чернівці, 2000. – Вип. 83. – С.73–80.

22. Nistor I. Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des XVI. Jahrhunderts. – Czernowitz: Pardini, 1912. – С.131.

23. Bogdan I. Documentele lui Ștefan cel Mare. – Vol.1: 1456–1490. – București, 1913. – С.161–163; Bogdan I. [Ibidem]. – Vol.II: 1490–1503. – С.365.

24. Nistor I. Op.cit. – С.132.

25. Приклади цього див. за: Hurmuzaki E. Documente privitoare la istoria romanilor. In 44 vol. – Vol. XI. – С.212;705; 423; 395; 441.

26. поp. Hurmuzaki E. Op.cit. – Vol.XI. – С.221

27. Див. детальніше: Огуй О.Д. Монетно-лічильне позначення (МЛП) «бані» в молдаво-буковинських документах XVI-XVIII ст. // Питання історії України: Зб. наук. ст. – Чернівці: ЧДУ, 1999. – Т.3. – С.320–325.

28. Огуй О.Д. Позначення золотих монет у молдаво-буковинських документах XIV-XVI ст. (проблема татарських золотих) // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Зб. наук. пр. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – Том. 2. – С.153–163; Огуй

О. Позначення золотих монет у молдово-буковинських документах кінця XVI – XVII ст. (регіональний аспект) //Історико-географічні дослідження в Україні. Зб. наук. пр. / М.Ф.Дмитрієнко (відп. ред.). – Число 5. – К.: НАН України, Ін-т іст. Укр., 2001. – С. 187–195.

29. Hurmuzaki E. Op.cit. – Vol.II, 3,N 456. – С. 702.

30. ЦДІАЛ, ф.52, оп.2, спр.52. – С. 62; Szlapinskij W. Op.cit. – С. 25.

31. Szlapinskij W. Op.cit. – С. 23–25.

32. Огуй О.Д. Монетно-лічильне найменування «леу, лей» в молдово-буковинських документах XVIII ст. //Питання історії України: Зб. наук. ст. – Чернівці: Золоті литаври, 1998. – Том.2. – С. 274–279.

33. Hammer J.von. Geschichte des Osmanischen Reiches groentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Arbeiten. – 2.verb. Aufl. – Bd.4: 1699–1774. – Pesth 1836. – S. 679.

34. Probszt G. Österreichische Münz- und Geldgeschichte: Von den Anfängen bis 1918. In 2 Teilen. – 3.Aufl. – Wien/Köln/Weimar: Böhlau, 1994. – S. 369.

35. Sax C. von. Geschichte des Machtverfalls der Türkei bis Ende des 19. Jh. und die Phasen der «orientalischen Frage» bis auf die Gegenwart. – 2.Aufl. – Wien: Hofsvverlaggsbuchhandlung, 1913. – S. 80.

36. Krause Ch./Mishler C. Standard world coins: 1701–1800. – Iola: Wisconsin, 1994. – P. 940.

37. за: Schaedlinger A.C. Op.cit. – С.11–73; Garson R.A.G. Coins: Ancient, Medieval & Modern. – London: Hutchinson, 1962. – P. 488–489.

38. Probszt G. Op.cit. – С. 509.

39. Hurmuzaki E. Op.cit. – Vol..VI. – №271. – С. 413; 473, 491–492.

40. Нудельман А.А. Топография кладов и находок единичных монет. – с.119; 127; Нудельман А.А. Монетные клады XVIII – начала XIX в Днестровско-Прутском регионе. – С. 227–265.

41. Balan T. Documente bucovinene. – Vol.III: 1573–1520. – Cernauți, 1937. – С. 84.

42. Balan T. Op.cit. – Vol.V, №6,1. – С. 9.

43. Hurmuzaki E. Op.cit. – Vol.XV. – №3236. – С. 1726.

44. Balan T. Op.cit. – Vol.III. – №151. – С. 187.

45. Основні показники монет взяті за: Krause Ch./Mishler C. Standard world coins: 1701–1800. – С. 941.

---

46. Див. приклади за молдовськими літописцями: Огуй О.Д. Монетно-лічильне найменування «злот» (Slott, Iselotte, Schlott) у молдово-буковинських документах XV-XVIII ст. (Визначення типів монет на основі їхніх грошових курсів) // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Зб. наук. ст. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – Т.1. – С. 57–64.

47. Див., наприклад, Balan T. Op.cit.. – Vol.III, №81. – С. 107.

48. Hurmuzaki E. Op.cit. – XV.2, №2828. – С.1506–1507; 1549;1539; див. 1689.

49. Hinz W. Op.cit. – с.54; Krause Ch./Mishler C. Standard world coins: 1601–1700. – Iola: Wisconsin, 1996. – С. 941.

50. Огуй О. Позначення золотих монет у молдово-буковинських документах останньої третини XVII – першої половини XIX ст. (проблема «уг. галбінів») // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Зб. наук. ст. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – Т.1. – С.130–136.

51. Codrescu T. Uricarul sau colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor. – Vol.I-XXV. – Iași, 1852–1895 – Vol.XIX. – Iași, 1891. – С. 337.

52. Hinz W. Op.cit. – С. 52.

53. Iacobescu M. Din istoria Bucovinei. – Vol.1: 1774–1862. –București: Editura Academiei, 1993. – С. 88.

54. Огуй О.Д. Грошове позначення «пунджи де бані», чи «кошелі грошей», в Молдові та на Буковині // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Зб. наук. ст. – Чернівці: ЧДУ, 1999. – Том. 2. – С. 261–263.

55. Kaindl R.F. Geschichte der Bukowina. Abschnitt 3: Die Bukowina unter der Herrschaft des österreichischen Kaiserhauses (seit 1774). – Czernowitz: Pardini, 1898. – С. 18.

56. Детально економіко-фінансове життя цього періоду висвітлене у виступі автора на Міжнародному з'їзді українців (Чернівці, 2001).

57. Za: Zieglaue F. Geschichtliche Bilder aus der Bukowina zur Zeit der österreichischen Militärverwaltung. – Bilderreihe 2: Das Jahr 1780. – Czernowitz: Pardini, 1895. – С.60–62.

58. Zieglaue F. Geschichtliche Bilder aus der Bukowina zur Zeit der österreichischen Militärverwaltung. – Bilderreihe 1: Dargestellt im

---

Spiegel der Denkschriften des kommandierenden Generals Freiherrn von Enzenberg. – Czernowitz: Pardini, 1893. –S.97.

59. За: Zieglaue F. Op.cit. – Bilderreihe 2: Das Jahr 1780. – Czernowitz: Pardini, 1895. –S.34–37; 107–108.

60. Там само.

61. Там само. – С.107–108.

62. Там само. – С.36–37.

63. Державний архів Чернівецької області (ДАЧО). – Ф.І. – Оп.1. – Спр.3362.3. – С.27–28.

64. ДАЧО, ф.1, оп.2, спр.1240: 1–3; спр.1241. – С.3–12.

65. За даними автора, початок ХІХ ст. пережили всього 4 нетезавровані піастри та алтмислики, які збереглися на монетних прикрасах – салбах. Решту турецьких монетних знахідок стосуються періоду до та часів ВАБ (1774–1786).

66. Zieglaue F. Op.cit. – Bilderreihe 1: Dargestellt im Spiegel der Denkschriften des kommandierenden Generals Freiherrn von Enzenberg. – Czernowitz: Pardini, 1893. –S.17.

Oleksandr Oguy

THE CIRCULATION OF TURKISH COINS ON BUKOVYNA AND MOLDOVA TERRITORIES

This article deals with Turkish coins' circulation on the territory of Bukovyna in 15–19 centuries (on the basis of archive documentations and some hoards). Both historic-economic conditions of the Turkish coinage (importing by its character), and peculiarities of Moldavian money circulation (1370–1774) have been taken into consideration. The parallel circulation of Turkish coins (together with Austrian ones) after annexing Bukovyna (1774–1918) was reduced after 1787 and annihilated in 1820-ties because of bad silver.

